

NEKATERI PROBLEMI RAZISKOVANJA ARHITEKTURE 19. STOLETJA

Damjan Prelovšek, Ljubljana

Čeprav se bojim, da bom povedal kaj, kar je znal že bolje formulirati v svojem referatu profesor Šumi, bi vseeno rad opozoril na nekatere posebne probleme, s katerimi se srečujemo pri raziskovanju arhitekture preteklega stoletja. Za razloček s starejšim spomeniškim gradivom je za devetnajsto stoletje značilna skoraj nepregledna množina ohranjenih spomenikov, ki nas sili k preišljenemu izboru. S selekcijo pa je povezano vprašanje postavitve kriterijev in razbistritve pojma kvalitete. Vsaka generacija ocenjevalcev je doslej arhitekturo tega časa presojala s svojimi očmi. Ocene so se sukale od nekritičnega navdušenja do prav tako enostranskega odklanjanja vsega, kar nam je v stavbarstvu zapustilo preteklo stoletje. Šele danes je zgodovinska razdalja toliko narastla, da je mogoče načeti vprašanje objektivne presoje. V šestdesetih letih sprožen plaz strokovne literature o umetnosti tega stoletja še ni privedel do povsem jasnih in zveličavnih kriterijev, je pa v marsičem premagal odklonilno stališče do historističnih spomenikov. Zanje dolgo nismo našli pravega posluha zaradi dediščine, ki nam jo je zapustila generacija teoretikov funkcionalizma. Ti so nam približali le inženirsko plat stavbarstva 19. stoletja. Kmalu se je pokazalo, da taka zožitev problematike ne zadostuje za objektivno oceno. Funkcionalizem, ki se je rodil iz sovraštva do historizma, se nam danes vedno bolj odkriva kot v sebi zaključen umetnostni slog in ne več kot nadčasovna univerzalna odrešitev arhitekture, v kar so upali njegovi zagovorniki. Šele s premaganjem toge funkcionalistične doktrine se je umetnostni zgodovini spet posrečilo najti stik z likovno produkcijo 19. stoletja.

V zagovor arhitekture 19. stoletja bi želel mimogrede opozoriti, da njena retrospektivna usmeritev v zgodovini stavbne umetnosti ni izjemna, saj se je arhitektura že od nekdanj vedno znova spogledovala ter oplajala ob minulih stilnih dobah, čeprav morda nikoli tako izrazito kot v drugi polovici preteklega stoletja, ko si je meščanstvo po utrditvi ekonomskega položaja s historičnimi arhitektonskimi oblikami tudi navzven prizadevalo zagotoviti priznanje legitimnosti svoje vladavine. Drugi pomislek zadeva vprašanje funkcionalnosti funkcionalizma. Medtem ko nekatere stavbe, sezidane pred osemdeset in več leti, še vedno zadovoljivo opravljajo svojo nalogo, pa tega ni mogoče trditi za

arhitekturo nove stvarnosti, saj so bili prav ti spomeniki skoraj brez izjeme prizadeti s poznejšimi prezidavami.

Načeti velja tudi vprašanje, koliko smo ob stavbnih spomenikih 19. stoletja upravičeni govoriti o umetniški ustvarjalnosti. Nekdaj je umetnostna zgodovina zanje poznala le negativno oznako eklektične arhitekture, ki jo zdaj poskušamo zamenjati s pozitivneje pojmovanim historizmom. V drugi polovici stoletja se je med umetniki vedno močnejše oglašala želja po razvijanju ustvarjalnosti, kar se nedvomno odraža v kvaliteti spomenikov samih. Da so k izoblikovanju umetnostne fiziognomije historističnega stavbarstva močno prispevale tudi nove in v preteklosti povsem neznane naloge, za katere ni bilo pravih vzorov, ni treba posebej poudarjati.

Slogovno vprašanje spomenikov 19. stoletja je dovolj zapleteno. Nima mo opravka le s klasicizmom oziroma bidermajerjem in s konglomeratom najrazličnejših zgodovinskih kopij, ampak je tudi znotraj tega navideznega nereda mogoče slediti logiki slogovnega razvoja. Korenine stavbarstva preteklega stoletja moramo iskati še globoko v baroku. Uvajanje racionalistične miselnosti, katere nasledek je bila počasna, a zanesljiva birokratizacija države, se je odražala prav tako v drugačnih pogledih na arhitekturo. Atributi nove umetnosti so postali solidnost, ekonomičnost in praktičnost zidave. Avstrija se ni več zgledovala pri italijanski stavbni umetnosti, temveč se je skušala opreti na svoje moči. Konec je bilo obveznih pomočniških potovanj na jug, začel se je čas centralizma, ki je vodil v uniformiranost arhitekture. S klasicizmom je Dunaj izgubil tisti pomen, ki ga je imel v baroku. Provincialno stavbarstvo je zdrknilo na raven umetnostno neambicioznega protofunkcionalizma, ki je sledil modi s skopim in stereotipnim slovarjem klasicističnih atributov, kot s čeli, portali in okenskimi okvirji ter si je le v izjemnih primerih privoščil bogatejše okrasje. Preobrazba stavbarstva se je kazala tudi v upadanju ravni obrtnega znanja in na drugi strani v začetkih industrijske tipizacije ter masovne izdelave. Novi način delitve dela in racionalistična klima sta arhitektom puščala vse manj možnosti za razmah lastne ustvarjalnosti. Pravna določila v prvem trenutku še niso odločilno vplivala na razvoj umetnosti. Vedno novi tehnični predpisi in omejitve pa so naročnike silili, da so se iz povsem praktičnih vzrokov obračali na uradne stavbne ustanove. Tako je v avstrijskih provincah do srede stoletja skoraj povsem zamrla ustvarjalna iniciativnost, saj se je bilo preprosteje prilagajati že ustaljenim shemam. V okviru stereotipnega in trdoživega klasicizma si je romantični duh zato le počasi utiral pot. Romansko, gotsko in renesančno okrasje je sicer postopoma začelo preganjati s fasad klasicistične sestavine, ni pa načelo klasicistične kubičnosti in nerazčlenjenosti stavbnega jedra. Razmere so se spremenile šele z marčno revolucijo. Njeni socialnopolitični nasledki so odmevali tudi v arhitekturi. Reorganizaciji gradbenega uradništva je sledil tudi zakon o javnih natečajih, s katerim je arhitektura kot umetnostna stroka spet začela pridobivati na pomenu. Ustvarjalne volje je bilo povsod dovolj, vendar so se razmere medtem že toliko spremenile, da ni bilo več mogoče najti zveze s pretrgano tradicijo.

Slogovno delimo historistično arhitekturo na romantično, strogo in pozno. Romantični historizem obsega spomenike, ki se le z dekorativnimi dodatki skušajo otresti klasicizma, glede pojmovanja stavbne mase pa se ne oddaljujejo od klasicističnih predstav. Teže je potegniti mejo med strogim in poznim historizmom, saj obe smeri pogosto vztrajata druga ob drugi. Strogi, le enemu zgodovinskemu slogu podrejši se historizem nastopa navadno nekoliko pred poznim. Za pozni historizem pa je značilna zelo svobodna raba različnih historičnih vzorcev in predlog.

Zunanji slogovni znaki pogosto ne zadostujejo za datiranje samih objektov. Paziti je treba na njihovo sintakso in posebej na stopnjo razgibanosti stavbne mase. V drugi polovici 19. stoletja je razvoj vodil k vse bolj zapleteni členitvi stavbnega jedra in je tik pred koncem stoletja dosegel vrh v skoraj »impresionističnem« drobljenju arhitektonskih členov. Pri datiranju spomenikov je pogosto odločilnega pomena tudi natančno poznavanje ožje časovne mode. Tako lahko na primer novonormanske stavbe (ljubljska realka in podobno) z veliko gotovostjo datiramo v 60. in 70. leta. Zelo težavno pa je ugotavljati čas nastanka pri slogovno slabo izrazitih stavbnih spomenikih iz prve polovice stoletja. Pri njih moramo upoštevati, da so posamični stilno prijemljivejši detajli zaradi rabe starih vzorcev lahko tudi precej mlajši, kot bi jim prisodili. V meščanski arhitekturi zasledimo večje novosti šele nekako od 70. let naprej, kar je v precejšnji meri pobudila živahna stavbna dejavnost na Dunaju, medtem ko je secesijsko stavbarstvo pri nas dobilo jasne obrise šele po letu 1900.

Nekaj besed moram spregovoriti tudi o vprašanju atribucij. V tem pogledu je razmeroma malo težav s stavbami iz prve polovice stoletja. Pri novogradnjah iz tega časa namreč lahko z veliko zanesljivostjo razrešimo ime avtorja že s pomočjo uradniških šematizmov. Ob načrtovalcu pa je pomembno poznati tudi izvajalca, kajti njegovo delo je bilo pogosto odgovornejše in je terjalo veliko spretnosti in izkušenj. Kar zadeva slogovno naprednost, so bili lokalni stavbni mojstri nosilci tradicionalne, na krajevno izročilo vezane arhitekture, medtem ko so uradniki stavbnih direktij in kresijski inženirji brez časovne zamude uvajali vse tehnične in stilne novosti zidave v prestolnici monarhije. Arhitektura v Sloveniji je tudi v času največjega pritiska stavbnih direktij ohranila svoj kolorit; za to gre zasluga v prvi vrsti deležu fur-lanskih stavbnih obrtnikov.

Že teh nekaj površno nakazanih izhodišč opozarja na relativnost vprašanja kakovosti stavbnih spomenikov 19. stoletja, saj odpovedo vsa merila, pridobljena na starejšem gradivu. Še vedno ostaja prepuščeno presoji posamičnega raziskovalca, katere spomenike bo odbral in kako jih bo predstavil. Zgodovinarju more biti edino merilo le stopnja zgodovinske pričevalnosti nekega spomenika. Zgodovinsko pa je po definiciji, ki jo je zastopal tudi Max Dvořak, vse, kar je pomembno za preteklost ali sedanjost.

Naj končam z vprašanjem, ki bi ga bil moral zastaviti že na začetku: kakšno praktično korist si lahko obetamo od študija arhitekture 19. stoletja? V tem trenutku je najpomembnejši spomeniškovarstveni aspekt. Stavbe tega časa sodijo prav zaradi svoje številčnosti med naj-

bolj ogrožene. Ker nimamo jasnih predstav o njihovi kvaliteti in pomenu, jih ne znamo učinkovito braniti in iz dneva v dan postajajo plen hitrega razvoja mest. Morda bi kazalo opozoriti še na neko povsem vsakdanjo, a prezrto resnico, da študij arhitekture 19. stoletja lahko tudi močno korigira poznavanje starejšega spomeniškega gradiva. Ob vsem tehničnem napredku 20. stoletja moramo skoraj vsakih deset let obnavljati hišne fasade. Nekdaj, ko je bilo obrtniško znanje solidnejše in so rabili boljša gradiva, je bilo treba stavbna lica popravljati manj pogosto. Vseeno pa ni šlo brez tovrstnih posegov, ki so počasi načenjali pričevalnost starejših spomenikov. Zato je pogosto mogoče le s poznavanjem umetnostnih in tehničnih značilnosti stavbarstva 19. stoletja rekonstruirati pravo podobo baročnih spomenikov.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Erforschung der Architektur des vorigen Jahrhunderts eröffnet eine Reihe von neuen Fragen. In einem kurzen Referat ist es kaum möglich, was mehr zu tun, als auf einige davon aufmerksam zu machen. Die unübersehbare Menge der erhaltenen Baudenkmäler zwingt zum Suchen angemessener Kriterien für die Beurteilung ihrer Qualität. Das Typisieren, die industrielle Ausführungsweise, das Hervorheben der reinen Verwendbarkeit, die administrative Beschränkung der schöpferischen Phantasie u. ä. haben parallel mit den neuen sozialen und politischen Verhältnissen der Architektur des 19. Jahrhunderts ihren Stempel aufgedrückt. Das fundamentale Dilemma der Zeit ist zweifellos die Kluft zwischen dem künstlerischen und dem funktionellen Pol der Architektur, zwischen welchen die Kunstgeschichte den richtigen Mittelweg finden müsste.

